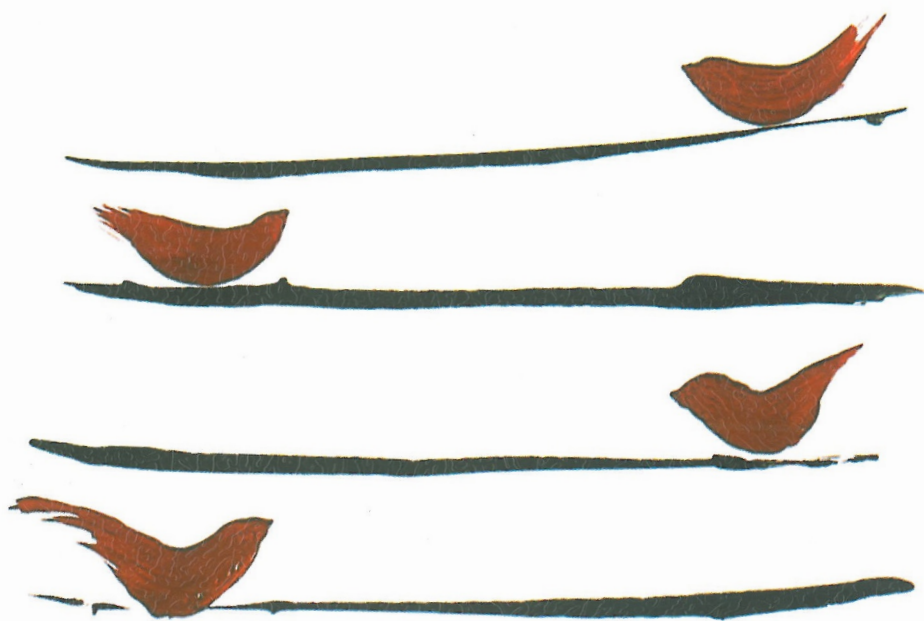

گنگ خواب دیده

مجموعه دونوازی سنتور

علی بهرامی فرد

گنگ خواب دیده
مجموعه دونوازی سنتور

علی بهرامی فرد

مؤسسه‌ی فرهنگی - هنری ماهور

تهران ۱۳۹۹

فهرست

۷	پیش‌گفتار
۱۲	از فراق شمس بیات اصفهان
۱۳	فراق
۲۰	نامه
۲۸	سماع
۳۵	سایه چهارگاه
۳۶	آغاز
۴۵	سایه
۵۰	انعکاس
۵۶	پایان
۶۷	دست‌افشان ماهور
۷۸	گنگ خواب‌دیده همایون

پیش‌گفتار

بخشی از مجموعه‌ی حاضر در اوایل دهه‌ی هشتاد شمسی برای دونوازی سنتور با عنوان «فراق» منتشر شده است. در این مجموعه بازنگری و اصلاحاتی در قطعات قبلی صورت گرفته و دو قطعه‌ی جدید نیز به آن اضافه شده که به همراه نمونه‌ی صوتی منتشر شده است. با توجه به تعداد زیاد و سطوح متفاوت نوازندگان سنتور در ایران، نیاز به کمیت بیشتری از کارگان مکتوب و استاندارد برای هم‌نوازی این ساز احساس می‌شود. در ادامه درباره‌ی هر قطعه و علائم به‌کاررفته در کتاب توضیحاتی مطرح خواهد شد.

از فراق شمس (بیات اصفهان)

Musical score for 'Faraq' in Biyat-e-Aصفهان. The score consists of two staves: 'سنتور اول' (Santur-e-Aval) and 'سنتور دوم' (Santur-e-Dom). The music is written in a 2/4 time signature with a key signature of one flat (B-flat). The melody is characterized by a series of eighth and sixteenth notes, with a prominent tritone interval (B-flat and F) that is a defining feature of the 'Faraq' mode.

دونوازی «فراق» در سه بخش با الهام از ماجرای فراق اول مولانا از شمس نگاشته شده است.^۱

برای بیان این قطعه، پیچیدگی کمتری در بافت و ریتم و متر موومان‌ها مد نظر بوده و وضوح در خط ملودی و سهولت فرم، بر چندلایه بودن بافت اولویت داشته است. برای مثال در موومان دوم و سوم با فرم چهارمضراب مواجه هستیم که با بافتی هموریتیمیک به وسیله‌ی دوساز ارائه می‌شود.

علامت ♯ مقابل نت «می» (که روی خرک نهم قرار گرفته) به معنای آن است که این خرک باید کمی کمتر از «می کرن» (بین «می بمل» و «می کرن») و با نسبتی شبیه به ایجاد ویراسیون روی «می بمل» کوک شود.

سایه (چهارگاه)

Musical score for 'Saiye' in Chahargah. The score consists of two staves: 'سنتور اول' (Santur-e-Aval) and 'سنتور دوم' (Santur-e-Dom). The music is written in a 2/4 time signature with a key signature of one flat (B-flat). The melody is characterized by a series of eighth and sixteenth notes, with a prominent tritone interval (B-flat and F) that is a defining feature of the 'Saiye' mode.

دونوازی «سایه» در چهارگاه، در چهار بخش نگاشته شده است و نگاهی به قابلیت‌های کنترپوانتیک اجرایی در قالب دونوازی سنتور دارد و از این رو تکاپوی برون‌گراتری نسبت به قطعه‌ی «فراق» دارد. اجرای جمله‌ها که با درهم‌تندی ریتمیک، در بافتی پلی‌فونیک، با شیووش‌های مختلف صوتی و با رعایت دقیق نوآنس‌ها نگاشته شده است، توان تکنیکی بالاتر نوازندگان را برای اجرا می‌طلبد.

به دلیل توجه به آکسان‌های ویژه‌ی سنتور، سعی شده است مضراب‌گذاری‌ها با دقت انجام گیرد. باید توجه داشت که در این مضراب‌گذاری‌ها ساده‌ترین حرکت ممکن مد نظر نبوده، بلکه گاهی تأکید خاص روی یک نت باعث تغییر مضراب‌گذاری معمول آن شده است. در قسمت‌هایی که با پایه‌ی معمول چهارمضراب‌های سنتور نوشته شده‌اند، تلاش شده است از مضراب‌گذاری متداول استفاده شود.

مانند سایر قطعات چهارگاه «دو» در سنتور ۹ خرک، برای اجرای نت «می» بهتر است از خرک اول استفاده شود، مگر آنکه به هر دلیل اجرای آن روی خرک اول ممکن نباشد.

۱. پس از آزار تعدادی از مریدان مولانا، و در پی آن جستجو و درد هجرانی که مولانا از سر می‌گذراند، سرانجام نامه‌ای از شمس به مولانا می‌رسد که نویدبخش دیدار و وصال مجدد این دو حضور عظیم نورانی است که سماعی مشترک از سر شوق به دنبال دارد.

که از آن دم که تو سفر کردی	از حلاوت جدا شدیم چو موم
همه شب همچو شمع می‌سوزیم	ز آتشش جفت وز انگین محروم
در فراق جمال او ما را	جسم ویران و جان در او چون بوم
بی‌حضورت سماع نیست حال	همچو شیطان طرب شده مرجوم
یک غزل بی تو هیچ گفته نشد	تا رسید آن مشرفه مفهوم
بس به ذوق سماع نامهی تو	غزلی پنج شش بشد منظوم
شام ما از تو صبح روشن باد	ای به تو فخر شام و ارمن و روم

توجه دقیق به اجرای نوآنس قطعات در نزدیک شدن به اصل قطعه بسیار حائز اهمیت است. به خصوص در قطعاتی که ساختار هارمونیک یا کنترپوانتیک دارند و قسمت‌های وسیعی از جمله‌ها به شکل سؤال و جواب بین دو ساز یا همراهی تم اصلی با خط فرعی آکومپانیمان اجرا می‌شود، در صورت عدم رعایت نوآنس، امکان مخدوش شدن تم اصلی وجود دارد. در نگارش این قطعه حداکثر توجه به هم‌سطح بودن هر دو خط از لحاظ اهمیت ملودی و تکنیک‌های اجرایی بوده است.

تغییر جمله‌بندی‌های ریتمیک که اغلب در طول قطعات رخ داده است باعث شده تا کسر میزان‌ها پیوسته در حال تبدیل و تعویض باشند. گاهی برای اجرای صحیح آکسان‌ها، ناچار به تبدیل کسر میزان ساده به ترکیبی یا بالعکس (ولو در پراوتز به طور موقت) شده‌ام که فقط به منظور نزدیک شدن به بهترین تقسیم‌بندی زمانی جمله‌هاست.

در ابتدای بخش دوم دنوآزی چهارگاه، تضمینی از تم اصلی تصنیف «آهوی وحشی» اثر استاد اسماعیل مهرتاش به شکل ایمی‌تاسیون ارائه شده است. در انتهای بخش چهارم نیز تضمینی از جمله‌ی آغازین رنگ چهارگاه استاد علی‌نقی وزیری، معروف به «رنگ ناز» با تغییر وزن ارائه می‌شود.

واژه‌ی «گرفته» - که پیش از این به پیشنهاد استاد حسین دهلوی در آثارشان استفاده شده - به این معنی است که نوازنده پس از اجرای نتی که این عبارت بالای آن نوشته شده یا با نقطه‌چین ادامه یافته است، با دست چپ یا راست و یا هر دو دست، سیم‌های مرتعش ساز را بگیرد یا به اصطلاح خفه کند.

عبارت «ته مضراب» (دو نوازی چهارگاه، شماره‌ی ۲، میزان ۲۴) به این معنی است که نوازنده بدون اینکه جهت گرفتن مضراب را تغییر دهد، با دم مضراب روی نت‌های مورد نظر زخمه بزند. این حالت تا رسیدن به عبارت «مضراب»، یعنی برگشت به حالت عادی نوازندگی سنتور، ادامه پیدا می‌کند. نحوه‌ی اجرای برخی از این جمله‌ها در شکل زیر ذکر شده است. برای نت‌نویسی این بخش شکل خاصی در نظر گرفته شده که با نت‌نویسی معمولی متفاوت است.

دست افشان (ماهور)

قطعه‌ی «دست افشان» تنظیمی از رنگ شَلخو در دستگاه ماهور از ردیف موسیقی ایرانی است. جمله‌های اصلی و تقدم و تأخر آنها با اندکی دخل و تصرف، همان روایت استادان راوی ردیف است که البته مقدمه و مؤخره‌ای برای بسط به آن افزوده شده است. مانند بسیاری از رقص‌ها با ریشه‌ی محلی (از جمله شالاخو و لزگی با ریشه‌هایی برآمده از موسیقی آسیای میانه) فیگورهای ریتمیک مشخص در طیف نسبتاً گسترده‌ای از تمپوها، هر یک از رقص‌ها را معرفی می‌کند. در این نسخه، تمپویی سرزنده‌تر از گونه‌های شهر آشوب در ردیف دستگاهی برای اجرا مد نظر بوده است.

در عباراتی که به دلیل محدودیت کوک، با پوزیسیون بسته بین دو ساز نوشته شده‌اند، رعایت دقیق نوانس قید شده در نت، کمک بیشتری به وضوح لایه‌ی اصلی تیم در برابر خط فرعی می‌کند.

علامت ۶ همراه با خط نقطه چین روی یک عبارت به این معنی است که نوازنده بلافاصله پس از نواختن با مضراب راست، طنین آن را با مضراب چپ خفه کند.

گنگ خواب دیده (همایون)

چهارمین قطعه‌ی این مجموعه «گنگ خواب دیده» نام دارد.^۲ برخلاف قطعات پیشین که همگی برای سنتور سل کوک تصنیف شده‌اند، قطعه‌ی چهارم برای هم‌نوازی سنتور ۱۱ خرک «دو کوک بم» و سنتور ۹ خرک «سل کوک» در مایه‌ی «همایون ر» نگاشته شده است. البته با رعایت میزان انتقال و صدادهی دو ساز، قابلیت اجرا با سایر سازهای بم کوک ۱۱ خرک را نیز دارد. تلاش برای گسترش و ایجاد تنوع در وسعت صوتی و رنگ آمیزی سنتور، پیش از این در آثار دیگری نیز تجربه شده^۳، اما این نخستین بار است که در قالب دونوازی سنتور نگارش و منتشر می‌شود. پارت سنتور «دو کوک بم»، برای سهولت نت خوانی و اجرا، به شکل انتقالی نگارش شده و در نتیجه صدادهی آن یک پنجم درست پایین‌تر از

۲. این قطعه با الهام از برخی نقل قول‌های شمس در کتاب مقالات شمس تصنیف شده است. تلاش برای انتقال معنایی شهودی برای گوش‌هایی که نمی‌شنیده و شمس را گاهی ناامید از سخن گفتن می‌کرده است.

من گنگ خواب دیده و عالم تمام کر من عاجزم ز گفتن و خلق از شنیدن
تا اینکه بالاخره شاه‌گوشی شنوا می‌یابد و خرسند از وسعت روح شنونده به وجد می‌آید...
قافیه اندیشم و دلدار من گویدم مندیش جز دیدار من

۳. از جمله مجموعه‌ی «چشم انداز»، تألیف نویسنده‌ی همین اثر که در مجموعه‌ی تصویری «ز بعد ما» با گروه سنتورنوازان اجرا شده است.